

С.Г. Натрошвілі, канд. екон. наук,
Київський національний університет технологій та дизайну

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЄС

Проаналізовано особливості розвитку ринку освітніх послуг, проблеми та перспективи інтеграції України в європейський освітній простір. Визначено ключові напрями формування ефективної політики у сфері вищої освіти.

Ключові слова: *ринку освітніх послуг, вищий навчальний заклад, вища освіта, європейський освітній простір, інституційне середовище.*

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального суспільства людський потенціал та людський капітал є домінуючими факторами інноваційного розвитку. Визначальне місце у формуванні інноваційно-орієнтованого інституційного середовища посідає освіта.

На сьогодні освітня сфера є однією з найважливіших на шляху інтеграції до об'єднаної Європи - впровадження європейських норм і стандартів в освіті сприятиме підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розвиток окресленої проблеми зроблено, зокрема, у працях провідних українських та зарубіжних вчених В.А. Величка, О. Матвієнко, М.Ф. Степка, О.Ф. Фрицького, О.О. Ченцова, В. Шіффа та ін. [1-6, 11]. Проте в наукових дослідженнях ще не знайшло достатнього відображення економічне обґрунтування оптимізації процесів інтеграції освіти України в європейське освітнє середовище в сучасних умовах розвитку суспільства.

Мета статті - виклад результатів дослідження перспектив інтеграції вищої освіти України в європейський освітній простір з урахуванням сучасних глобалізаційних викликів.

Знання та інновації стають головними чинниками конкурентоспроможності національних економік у зростаючих світових процесах глобалізації. Усвідомлення еволюційності цивілізаційного розвитку цих процесів в Європейському Союзі дало поштовх розгортанню двох взаємопов'язаних стратегічних ініціатив - Болонської декларації 1999 р. та Лісабонської стратегії 2000 р. 19 травня 2005 р. на конференції у норвезькому місті Берген Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу, що має на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти. Для нашої країни це означає отримання можливостей здійснити структурні перетворення вищої освіти за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволить Україні стати визнаною частиною європейського освітнього і наукового простору [1].

З погляду на стан української системи вищої освіти, головним напрямом Болонського процесу для нас стане лібералізація вищої школи, навчання студентів принципів свободи й одночасно відповідальності за свій вибір. Сьогодні майже 50 європейських країн, включно з Україною, є учасниками Болонського процесу. Крім того, значна кількість міжнародних організацій підтримують ідеї цього процесу та сприяють його реалізації [5].

Болонський процес - це процес європейських реформ, спрямованих на створення спільної Зони європейської вищої освіти.

Офіційно він розпочався у 1999 р. з підписання Болонської декларації. Представники 29 європейських країн зібралися в італійському місті Болонья на святкування 900-річчя найстарішого університету в Європі і підписали декларацію про побудову так званої Зони європейської вищої освіти. Передумовою її створення стало підписання Великої Хартії європейських університетів (*Magna Charta Universitatum*) [1, 10].

Слід зазначити, що Болонський процес не передбачає створення повністю ідентичних систем освіти у різних країнах, він призначений лише для зміцнення взаємозв'язків та покращення взаєморозуміння між різними освітніми системами. Найбільшим досягненням Болонського процесу є створення умов кожній країні порівняти свою освітню систему з іншими і зрозуміти, наскільки вона унікальна, самобутня, глибоко національна тощо. Заради цього варто приєднуватися до Болонського процесу і бути його активним учасником. Болонський процес - це інтеграція заради самоідентифікації і самоусвідомлення в європейському контексті [9].

Мета Болонського процесу - створення європейського наукового і освітнього простору для підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи, головний пріоритет Лісабонської стратегії - перетворення Європи у динамічну економіку знань. Фактично заходи реалізації обох стратегій спрямовані на розвиток інтелектуального потенціалу європейського регіону, а саме на його формування та використання задля стабільності економічного зростання, збільшення кількості нових робочих місць для висококваліфікованих працівників, а також забезпечення соціальної злагоди в європейському суспільстві [5,11].

В Україні сьогодні також формується розуміння інтелектуального потенціалу нації як головного чинника забезпечення національної конкурентоспроможності. Про залежність конкурентоспроможності країн від якості освіти свідчить те, що в першу десятку країн світу з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входять сім країн-учасниць Болонського процесу, так само як і в десятку кращих у світі за ін-

дексом конкурентоспроможності вищої освіти. Це також є свідченням ефективності Болонського процесу, в рамках якого вирішуються завдання розвитку і реформування національної системи вищої освіти, інтегрування її в європейський та світовий ринок освітніх послуг.

Приєднання України до Болонського процесу у 2005 р. стало важливим кроком на шляху реалізації стратегії її входження в європейський інтелектуальний простір у сфері вищої освіти [4].

Важливим аспектом модернізації системи вищої освіти є оптимізація мережі вищих навчальних закладів, Сьогодні в Україні підготовку фахівців з вищою освітою здійснюють більш ніж 800 вищих навчальних закладів усіх (I-IV) рівнів акредитації та форм власності, тоді як у більшості розвинених країн світу їх кількість рідко перевищує 100-150. Крім того, більшість українських вишів мають відокремлені структурні підрозділи (на сьогодні їх зареєстровано понад 1000, тобто більше, ніж самих вищих навчальних закладів). ВНЗ державної форми власності підпорядковані 26 міністерствам і відомствам, 10 з яких мають у підпорядкуванні лише один заклад. Такої практики не існує в жодній європейській країні [2].

Однією з вимог Болонського процесу є формування національної структури кваліфікацій, узгодженої зі структурою кваліфікацій, прийнятою на Бергенській конференції 2005 р.

Процес формування і запровадження національної системи кваліфікацій планувався завершити поетапно до кінця 2010 р. Основою цих дій є узгодження національної системи кваліфікацій із системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (1, 7).

Ключовим аспектом розвитку системи освіти у провідних країнах світу визначено навчання впродовж життя. В Україні формування системи навчання протягом життя перебуває поки що на початковій стадії. Серед важливих кроків, уже зроблених в цьому напрямі, можна перерахувати наступне:

- розроблено національні рекомендації щодо оцінювання та визнання попереднього навчання як основи для доступу до вищої освіти;

• узгоджено національні рекомендації для кредитів ECTS, зокрема, щодо навчального навантаження на всіх програмах першого та другого циклів підготовки фахівців.

У Болонському процесі дуже велику увагу приділено забезпеченню якості освіти. 4 березня 2008 р. в Брюсселі (Бельгія) Україна стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти.

Національна система забезпечення якості реалізується через системи ліцензування та акредитації. Зовнішня система забезпечення якості охоплює всі ВНЗ України і поширюється на діючі в ній філії іноземних навчальних закладів. Розроблено план покращення та адаптації національної системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів та норм Європейського реєстру забезпечення якості щодо:

- внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах;
- зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;
- забезпечення якості в діяльності агенцій/установ із зовнішнього забезпечення якості. Україна у сфері забезпечення якості вищої освіти поки що відстає від загальноєвропейського рівня.

Визнання ступенів і періодів навчання в Європейському просторі вищої освіти започатковано Лісабонською конвенцією 1997 р. Чинне законодавство з визнання іноземних кваліфікацій приведено у відповідність з положеннями та принципами Лісабонської конвенції, яку Україна ратифікувала у 1999 р. Нашою державою укладено численні міжурядові міжнародні угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання [1, 2, 8].

Проте українські ВНЗ, які запровадили спільні програми та присвоюють національно визнані ступені разом із вищими навчальними закладами інших країн, становлять лише 3% від загальної кількості.

Необхідною умовою інтеграції в Європейський освітній простір є запровадження Європейської кредитно-модульної системи. У 2006/2007 навчальному році у всіх ВНЗ України III-IV рівнів акредитації запроваджено кредитно-модульну систему ECTS,

що призвело до збільшення навантаження на методистів та професорсько-викладацький склад кафедр вищих навчальних закладів. Утім, введення європейської системи кредитів не супроводжується в Україні приведенням до Болонських стандартів навантаження викладачів. На сьогодні навантаження тут у середньому складає близько 800 годин на навчальний рік для доцента ВНЗ і є найбільшим в Європі.

Важливим аспектом впровадження в Україні засад Болонського процесу є мобільність студентів і викладачів. Спостерігається тенденція до підвищення рівня внутрішньої мобільності в національній системі освіти. Спрощено переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS.

Успіх інтеграції української системи вищої освіти у Європейський простір залежить від перспектив та принципів взаємовідносин України та ЄС. Незавершеність адаптації національного законодавства до стандартів європейського права, а також неготовність європейських країн та ЄС до ліквідації міграційних перешкод для громадян України суперечать принципу мобільності у Болонському процесі і не дозволяють повною мірою реалізувати його в Україні.

Важливою умовою підвищення якості вищої освіти стає посилення відповідальності вищих навчальних закладів за результати діяльності шляхом розширення демократичних засад їх функціонування та поглиблення університетської автономії [3].

На сьогодні окремі питання автономії вітчизняних університетів, а також їхні академічні свободи регламентує Закон України «Про вищу освіту» [1]. Але все ще залишаються не вирішеними проблеми розширення прав вищих навчальних закладів щодо розподілу фінансових ресурсів, прозорості та доступності для громадсько-державного контролю всієї їхньої академічної та фінансової діяльності.

Основними векторами трансформації автономії університетів у системі вищої освіти України на основі континентальної моделі є:

1. Відмова від державної монополії на вищу освіту.

2. Лібералізація системи управління вищою освітою, збільшення автономії вузів.

3. Розвиток організацій-посередників не лише як «державних агенцій», яким Міністерство освіти і науки делегує частину власних повноважень, а й як «університетських агенцій», на користь яких ВНЗ відчужують частину своєї автономії.

4. Становлення ВНЗ як активних суб'єктів ринку і пов'язане з цим засвоєння нових практик - пошук грантів, отримання банківських кредитів, укладання договорів з промисловими корпораціями, створення комерційних програм і дочірніх навчальних закладів спільно з іншими університетами.

5. Децентралізація освітньої системи.

Для України, як і для країн ОЕСР, завдання задоволення громадського попиту на освіту, забезпечення якості, рівність доступу, збереження і розвиток конкурентних переваг на міжнародному і внутрішньому ринку освітніх послуг, підвищення ефективності використання матеріальних і інтелектуальних ресурсів є пріоритетними. Україна підписала Болонську декларацію, тим самим офіційно визнавши спільність цілей і завдань реформування своєї системи вищої освіти разом з більшістю країн Європи.

Щоправда, необхідність змін у внутрішньому управлінні, в системі відносин із державною владою, місцевими співтовариствами і бізнесом сприймається значною частиною науково-освітнього співтовариства України швидше як «неминуче зло», а не як закономірний виклик часу чи можливість для реалізації нових завдань.

Водночас системі вищої освіти України притаманні особливі риси, не характерні для країн ОЕСР. В першу чергу це хронічне недофінансування, яке залишається домінуючим чинником у збереженні освітнього потенціалу країни, що не може не позначатися на якості освіти. Якщо для ВНЗ більшості країн ОЕСР фінансова криза - це реальна, але все таки потенційна загроза, то українські ВНЗ фактично вже зазнають тиску кризових явищ.

«Масовізація» вищої освіти у багатьох країнах ОЕСР реально допомогла привести

у відповідність потреби ринку праці в освічених фахівцях. Україна, де за радянських часів існувала планова підготовка фахівців, для яких працевлаштування за фахом було гарантоване державною системою розподілу випускників, нині знаходиться в стані кризи надвиробництва низько кваліфікованих економістів, юристів і менеджерів, тоді як інші галузі господарства відчують гостру нестачу відповідних їх профілю спеціалістів [3, 4].

По-різному розвивається ситуація із доступністю освіти. Зараз в Україні більш-менш якісна освіта, що гарантує подальшу роботу і гідний заробіток, стає менш доступною в принципі, оскільки вимагає значних матеріальних витрат. Тим самим доступність освіти перетворюється на проблему для найширших верств населення, чий заробіток не дозволяє витратити на освіту значні для сімейного бюджету суми.

У ОЕСР проблема доступності розглядається в першу чергу в контексті соціально неблагополучних верств населення, для яких доступність освіти пов'язана не стільки з фінансовими, скільки з іншими обмеженнями: фізичними обмеженнями, недостатнім знанням мови (для національних меншин), несприятливим соціальним середовищем. При цьому фінансування освіти для цих верств фактично повністю забезпечується державою [8].

Загальні глобальні тенденції у сфері вищої освіти, концептуальна схожість цілей освітніх політик держав ОЕСР і інтересів ВНЗ як організацій, що представляють науково-освітнє співтовариство в національному і інтернаціональному масштабі, поза сумнівом, створюють передумови для вивчення і поширення міжнародного досвіду розробки і реалізації стратегій стійкого розвитку конкретних ВНЗ. Відмінності в політичних і соціально-економічних умовах в країнах і регіонах, які мають національні і географічні особливості, свої історії розвитку, свої інтелектуальні та матеріально-технічні ресурси, ставлять і суспільство, і державу, і окремі ВНЗ перед нелегким вибором із великої різноманітності можливих варіантів.

Висновки. В Україні необхідно створю-

вати соціально-економічні умови задля більш ефективного використання бюджетних коштів для розвитку системи вищої освіти. Державою мають бути виконані всі умови для законодавчого покращення і полегшення реалізації альтернативних джерел фінансування тих напрямів у сфері вищої освіти, від яких залежить розвиток економіки в майбутньому. Розвинені країни Європи пропонують безліч освітніх програм, що сприяють розвитку не тільки всіх ланок національних систем освіти та професійної підготовки фахівців, але й національних бізнес-структур. Тому особливого значення для поліпшення освітньої систе-

ми набуває співпраця з підприємствами - потенційними роботодавцями та міжнародними фондами, іноземними вищими навчальними закладами, що значно покращує якість освітньої послуги, забезпечує конкурентоспроможність ВНЗ, сприяє мобільності студентів та викладачів у освітньому просторі, забезпечує економіку країни новими якісними фахівцями зі знаннями і підготовкою світового рівня.

У подальшому мають бути виконані дослідження з прогнозування економічних наслідків реалізації інтеграційних процесів у сфері вищої освіти.

Список літератури

1. Пріоритети розвитку вищої освіти в Україні в руслі загальноєвропейських тенденцій // Стратегічна панорама. - 2004. - № 3. - С 165-168.
2. Рейтинг кращих університетських програм ВНЗ України «Фокус». [Електронний ресурс] студентський портал України 2008-2010 рр. — Режим доступу: <http://mir-studenta.com/rejting-vuzov/>
3. Структурные изменения в высшей школе Великобритании: Обзор / Подг. И.Г. Животовская // Экономика образования. - 2003. - № 4. - С. 69-72.
4. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України: [Зб.] / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.»; [Заг. ред. В. Зубка]. - К.: Вид. дім «KM Academia». — 288 с.
5. Тенденции и основные направления развития высшего образования в Европе: некоторые выводы // Социология образования. - 2004. - № 5. - С. 47-50.
6. Ченцов А.О. бизнесе образовательных услуг // Высшее образование в России. - 1999. - № 2. - С. 120-123.
7. Concrete Future Objectives of Education Systems.— <http://europa.eu/int/scadplus/leg/en/ch.> ЮНЕСКО - www.unesco.org.ua
8. Європейський освітній портал. — <http://www.eu-edu.org>
9. Education and Training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010. The work programme on the future objectives of education and training systems. — <http://europa.eu.int/comm/education/policies>
10. Schiff, Maurice. Labor Mobility, Trade, and Social Capital // Review of International Economics; Nov. 2004, Vol. 12.
11. Treaty establishing the European Community (Articles 149 to 150).— <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/treaties>

Надійшла 22.11.2013

СТ. Натрошвили ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ЕС

Проанализированы особенности развития рынка образовательных услуг, проблемы и перспективы интеграции Украины в европейское образовательное пространство. Определены ключевые направления формирования эффективной политики в сфере высшего образования.